

[erik.svoboda]: Mesélj már, h mi lenne az [a magyarszociolingvisztika], mert nekem ez kimaradt. Vagy referenciát adj, lécci. Kösz! (Nyelvészforum)

Szubjektív¹ vázlatpontok egy kis magyarszociolingvisztika-történethez (Szomorú-igaz paródia három tételben)

I. Előzmények 1. (a magyarnyelvészethez vezető út)

Szerintem (és innen végig hangsúlyozottan: *szerintem*) a *magyarszociolingvisztika* (ami természetesen nem azonos a *magyar szociolingvisztikával*, mert ez utóbbi a nyelvészet, ezen belül pedig a szociolingvisztika része, míg a magyarszociolingvisztika nem a nyelvészet, hanem az ún. anyanyelvészet² részterülete, és mint ilyen elsősorban nem tudományos, legfeljebb tudománypszichiátriai szempontból érdekes), szóval szerintem a magyarszociolingvisztikához

---

¹ Sem helyem, és különösen időm nincs arra, hogy árnyaltan fogalmazzak, egyoldalú leszek tehát, és helyenként talán cinikusan parodisztikus. Épp ezért szeretném, ha a szövegből ki-ki a jelenségre vonatkozóan vonna le következtetéseket, és nem a személyeket illetően. Természetesen a kép nem annyira fekete, mint amilyennek én itt festem (bár ez sok helyütt csak a szerencsének köszönhető).

² Az *anyanyelvészet* a *magyarnyelvészet* másik neve. Az *anyanyelvészet* a saját belső elnevezés (vö. Deme 1999, de ha valakinek nincsen meg a polcán ez az alapmű, egy kattintás erre a Magyar Nyelvőr-linkre: <http://www.c3.hu/~nyelvor/period/1231/123102.htm>), amiben a nyelvművelői elkötelezettség is nyíltan hangoztatva van. A valóságban azonban nagyon sok anyanyelvről csak akkor derül ki (nem ritkán ő maga is csak akkor tudja meg), hogy ő anyanyelvsz, amikor táborukat (vö. Sándor: kinem), illetve valamelyik táborlakót valós vagy vélt támadás éri. Addig békésen elvan a saját magyar nyelvi kutatásaiban, melyről úgy tudja, hogy az *AZ* igazi nyelvészet. Az *anyanyelvészet*-et *magyarnyelvészet*-ként is szoktam emlegetni, és ennek a magyarnyelvészetnek a részterületeként felfogható, általuk *szociolingvisztiká*-nak nevezett tünetegyüttest pedig *magyarszociolingvisztiká*-nak. A *magyarnyelvészet* egyrészt külső elnevezés részéről, másrészt pedig nem annyira szubjektív, nem feltételezi az érzelmi kötődést a kutatás tárgyához, hisz magát a tárgyat nevezi meg (magyar nyelv), illetve utal a tevékenység színhelyére is (Magyarország).

Az efféle *magyar*- előtagú terminusok persze sugallhatnak bizonyos pejorativitást is, ezért akadt már olyan nyelvész, aki kifogásolta őket azért, mert szerinte egy ilyen szép szót, mint a *magyar*, nem volna szabad ilyen csúnya dolgok megnevezésére használni. Mivel egyelőre jobbat nem tudok, én mégis maradok a *magyarnyelvészet*, és szinonimájaként az *anyanyelvészet* terminusok használatánál.

Tudománytörténeti szempontból meg kívánom örökíteni, hogy a *magyarnyelvészet* szónak a megalkotásához a *magyarfutball* kifejezés felbukkanása vezetett részéről: évekkel ezelőtt a Népszabadságnak a magyar NB I. nyitányát beharangozó cikke arról értekezett, hogy a szerkesztőségben felvetődött, hogy a magyar labdarúgásról szóló írásokat ne *Labdarúgás* felzet alatt hozzák, mert ez az olvasók megtévesztése lenne, hiszen az, ami Magyarországon *labdarúgás*, *football* címszó alatt zajlik, az nem labdarúgás. Hiába azonosak a szabályok, a pálya mérete, a játékosok száma, nálunk valami teljesen más zajlik a mérkőzéseken. Ennek az izének a megnevezésére javasolták a *Magyarfutball* címkét. A magyarfutballnak ebből az irányból nézve a magyarnyelvészet pontos megfelelője: azonosnak látszó szabályok, témák és eljárások — minden, mintha nyelvészet lenne, de valahogy mégse az, csak valami sajátosan magyar tévút.

A magyarnyelvészet tipikus felbukkanási helyei a felsőoktatási intézmények magyar nyelvészeti tanszékei (elsősorban a főiskolák: itt sok helyen tisztán, mindenféle nyelvészeti behatás nélkül virul a magyarnyelvészet, másodsorban az egyetemek: itt általában nyelvészettel keverten jelenik meg, sőt olyan is akad, ahonnan szinte már ki is halt az anyanyelvészet). Természetesen nem hallgatható el, hogy magyarnyelvsz környezetben is születhetnek értékes nyelvészeti eredmények, aminek oka épp az, hogy az egyes intézményekben akadáhatnak nyelvészek is az anyanyelvszok között, vagy még gyakrabban az egyes emberekben — kiben élesen szétválasztva (ó istenem, ez a közép-európai skizofrénia!), kiben összemosódva — ott él az anyanyelvsz és a nyelvész is. Sokuk nem is tehet róla, hogy anyanyelvsz lett (úgy hiszi, hogy nyelvész), mert gyerekként került ebbe a „tudományos” közegbe, itt szocializálódott, reflexiók nélkül, elsődleges tudományélményként sajátította el az itteni szabályokat, és e szocializáció miatt esélye se maradt a kitörésre. Különbenis: ez az akolmeleg biztonságot nyújt, itt mindenki a mi kutyánk kölyke, nincsenek kockázatok: bármit ír valaki, megjelenik, minden hülyeségből elmélet lesz, amit majd beépítenek a 150 éve terebélyesedő kumulatív anyanyelvészet-elméletbe, viták nincsenek, mindenki mindenkivel egyetért. Kéz kezét mos. A kör bezárul.

vezető út egy nagyon banális, egyenes vonalú, de régre visszamenő történet, mely történet a magyarországi nyelvészet 2. világháború utáni azon leágazásáról szól, amely letért a tudomány útjáról (arról az útról, amit világszerte tudománynak tekintenek), és valami kellemes meleg posványban ücsörög manapság is, fennen hangoztatva eredendően értékes és pótolhatatlan létének szükségszerűségét. Ezen értékei természetesen nem önmagából, eredményeiből, hanem a tárgyából származnak, melyet neki ápolgatnia és fejlesztenie (néha napján és a maga módján kutatnia) kell. Ez a tárgy a magyar nyelv, nemzeti létünk záloga, melyhez méltó jelzőket én nem is találok.

Ez a sajátos anyanyelvészet, melynek megkérdőjelezése a nemzet elleni támadással egyenlő³, nem a semmiből született. A magyar nyelvvel való foglalkozást Magyarországon mindig is jellemezte valami speciális (akár még érthető, de legalábbis magyarázható) érzelmi túltengés, ami a „nyelvében él a nemzet”-féle gondolatokkal együtt erősödött meg a 19. század első felében. Ekkoriban jelentek meg azok a lelkes dilettánsok is (nyelvújítókink legtöbbike, élükön a kora nyelvészetében sem túlképzett, ízléscsőz Kazinczyval), akik megteremtették/elfogadtatták azt, hogy az anyanyelvvel foglalkozni dicső dolog, tudományos dolog, és ehhez mindenki ért (vagy értenie kellene): ez kötelessége minden *rendes magyar* embernek. Ellenben ezt a nyelvészkedést tanulni nem kell még véletlenül se, mert ehhez mindenki alapból érthet, akinek magyar az anyanyelve.⁴

Nem is volna érdekes ez az anyanyelvészeti felbuzdulás, ha nem marad meg továbbra is nyelvészetként számontartva (hanem lesz, mint a világ boldogabb tájain, laikusok lelkes mozgalma). Azonban a 19. század utolsó harmadára megerősödő újgrammatikus (és tényleg tudós) összehasonlító nyelvészet, melynek képviselő bizonyára jól el voltak pl. az ugor–török háborúskodással, nem tulajdonított kellő jelentőséget annak, hogy megindult a nyelv művelésből (vö. Bodrogi 2005) nyelv műveléssé váló borzalom intézményes megszerveződése (pl. a Magyar Nyelvőr 1872-es elindításával, melynek élén természetesen nem nyelvész, hanem Szarvas Gábor állt). Ezután pedig már késő volt.

Igaz, a 20. sz. első felében legalább a nyelvészet legfelső szintjén elvált a nyelvészet a nyelv műveléstől (mint közismert, 1931-ben Gombocz Zoltán a Magyar Nyelvtudományi Társaságban, elnöki beszédében határolódott el, nagyon élesen, a nyelv művelő tevékenységtől, éppen a nyelvészet mint tudomány nevében), azonban ekkoriban már visszavonhatatlanul beépült a közgondolkodásba a „nyelvvel foglalkozni bárhogyan = nyelvészet / a nyelv művelő = nyelvész” képlet. A Pintér Jenő révén az iskolai tananyagba bekerülő nyelv védelem, a Trianon után az anyanyelvünk megmentése mellett szónokoló újságírók, írók és egyéb „műkedvelő puristák” (© Zolnai Béla, 1940) fennhangon hirdetik, hogy a hivatásszerűen a nyelvvel foglalkozóknak (a nyelvészeknek) munkatevékenységként kell menteni az anyanyelvet.

Ez persze önmagában még semmit se jelentene, hisz a két világháború között a magyar nyelvészet világszínvonalú, és ahol Gombocz vagy Laziczius a mérce, ott baj nem lehet. Viszont a második világháború utáni (pontosabban a „fordulat éve” utáni) tudománypolitikai rendszerváltás (legismertebb eseménye az akadémia „újászervezése”, az *akagyemik*-ek (vö.

---

3 Már az is megkérdőjelezés, ha valaki az anyanyelvészet tárgyát másmilyennek tapasztalja, mint az anyanyelvészek. (Ld. erre a magyar nyelv többközpontúságának felvetését, ami bizonyára azért is váltott ki akkora felhőrdülést, mert a magyaryelvészet alapjait támadja, hisz e szerint az *egy* sztemderden kívül más nem lehet. A vitát („Hogyan válasszunk le ötmillió magyart a nemzet testéről?”) tartalmazó kötet: Kontra–Saly 1998.)

4 Erre mondta Radloff/Radlov, hogy „Ja kérem, a sas is madár, mégse ornitológus!”

Kontra 1991) hatalomátvétele) nem kedvezett a tudománynak, amelynek az ideológia szolgálatába kellett állni. Ez kevésbé érintette a beinduló nagy tervmunkákat (ld. a nyelvtudományi intézet szótárait az 1950-es–60-as évektől: ÉrtSz., TESz., MSzFgrEl., MNyA., ÉKsz., ÚMTsz., de azért ld. pl. Kontra 1994–1995, 2000), viszont a „mai magyar nyelv” vizsgálatában egyre nagyobb teret kapott a preskriptív, egységesítésre törekvő, a sztálinista-marxista-leninista ideológiához törleszkedő, amúgyis a mindenkori hatalom hátsóját tisztogató nyelv-művelés (részleteiben: Sándor 2001b). Ez természetesen nem egyformán sújtotta a magyarországi nyelvészeteket (minden terület a maga módján szenvedte meg a kort), sokaknak nem (az orosz vagy az általános nyelvészettel foglalkozóknak, sőt elvileg a magyar nyelvtörténészeknek se) kellett (volna) beállni a sorba — az már más kérdés, hogy ha úgy gondolják, hogy tekintélyüket a koruk anyanyelvi kérdései kapcsán is be kell vetni, akkor csak nyelvművelői attitűddel tudnak reagálni (ld. Bárczi 1974, Benkő 1999).

Ez az időszak, a Rákosi-kor, majd a szocializmus további évtizedei teremtik meg, emelik tudományos hatalommá az anyanyelvészetet. Ez nagyon sok ekkoriban alulról feltörekvő, képzetlen, idegen nyelveket nem beszélő tudóspalántának jól jött, mert a politikáéhoz hasonló, ideológiai tartalmában és stílusában is hangos és lelkes, preskriptív közhelyeket mindig is könnyebb volt elsűtni a szocialista haza és a béketábor felemelése érdekében, mint nemzetközileg elismert (ez akkoriban persze eleve nem lehetett nemzetközi, legfeljebb internacionalista) eredményeket elérni. Ráadásul még pozitívumokat is találhatott az efféle nyelvvédő ténykedésben az, aki érzékeny volt rá, hisz abban a korban, amikor a *magyarság* vagy a *népnyelv* (ez utóbbit pl. lényegében betiltják, ld. a debreceni évkönyv nevét) inkább szitokszó, olybá tűnik, hogy bújtatva, ravasz módon, ezen a „nyelvészeti” területen ki lehet élni az elfojtott nemzettudatot. A többségnél ez persze nem több, mint zsigerileg örökölt borzongás, a „csonka Magyarország nem ország”-világnézetnek a felszín alatt elkorcsosultan továbbélő öröksége, aminél sokkal fontosabb fontosabb, hogy nyelvművelő magyarnyelvszünk teljesítmény nélkül ellébecolhat egy biztos állásban élete végéig. Ezeken a munkahelyeken futnak össze briliáns elméjű és felkészültségű, de szellemüket hülyeségekre fecsérlő és csak néha megcsillantó emberek azokkal az egyetemi diplomájukat levelezőn éppen megszerzett képzetlenekkel, akik tényleg semmihez sem értenek, csak egy-két nyelvművelő közhelyt tudnak szajkózni.

Így születik meg a *magyarnyelvészet*, avagy az *anyanyelvészet*, és ekkor, 1947 táján kap akadémiai státust.

Ez a közeg mindent megmételtyez, mert belterjes, és mert ellensége a tudománynak. Nem akar (nem mer?) kilépni a saját szobáiból, teljesen tájékozatlan, ennek megfelelően tájékozathatatlan (semmit sem fogad be, ami megváltoztatná), „eredményeit” csak sajátmaga tartja számon, ezek mások számára tökéletesen használhatatlanok.

Fontos tudni, mint a második jegyzetben már említettem, hogy a magyarnyelvsz nem okvetlenül nyelvművelő is egyben, vagy gyakran maga sincs tisztában azzal, hogy az (rejtett nyelvművelő). De mint ahogy a kétnyelvű közegben az egynyelvű beszélő is a kétnyelvűségi változatát beszéli anyanyelvének, a nyelvet nem művelő magyarnyelvsz is preskriptív módon, tudománytalanul gondolkodik a nyelvről, és ezért hördül fel testületileg egy tán összesen egyetlen nyelvművelő cikket sem jegyző nyelvtörténész brigád, ha azt látják, hogy „a szellemi alvilág álnyelvsz szélhámosait”, kollégáikat támadás éri. Az anyanyelvészek és a magyar beszélők ugyanis egy kérdésben azonosan gondolkodnak: „nemcsak a nyelvészet részének

tartják a nyelvművelést, hanem sokan azonosítják is a kettőt: azt gondolják, a nyelvész dolga az, hogy nyelvhelyességi tanácsokat adjon. Ebben az azonosításban nagy szerepe volt annak, hogy 1945 után, amikor a »társadalmi feladatok vállalása« az élet minden területén kívánalom volt, a nyelvművelői munkát kezdték a nyelvészek »társadalmi feladatának«, a nyelvművelést pedig a társadalom szempontjából »hasznos« nyelvészetnek hirdetni.” (Sándor 2006).

II. Előzmények 2. (a szociolingvisztika feltűnése Magyarországon)

A szociolingvisztika születését egy 1964-ben a UCLA-n tartott konferenciához szokás kötni, első nagy művének a William Labov New York-i vizsgálatait közlétező könyvet tartják. Ezek a mérföldkő-állítások persze pontatlanok lennének, ha a szemlélet megjelenésére vonatkoznának, de az a módszertan, amely lehetővé tette az emberek tényleges nyelvhasználatához legközelebb álló adatok gyűjtését, rögzítését és feldolgozását, valóban Labov munkáiban jelent meg először; a módszer elméleti hátterének leírása (Weinreich–Labov–Herzog) szintén ebből az időből származik (Sándor 2001a).

Európában Basil Bernstein nyelvhátrány-vizsgálatait szokták az itteni szociolingvisztika születéseként emlegetni, ami persze csak akkor igaz, ha a nyelvészociológiát a szociolingvisztika részeként fogadjuk el, amit Bernstein kutatásai kapcsán akár vitatni is lehetne, hiszen ő egy szociológiai feltevésre (az iskolai lemaradás oka a nyelvi hátrány) keresett választ a nyelv vizsgálata révén, módszerei nyelvészeti szempontból elég bizonytalannak tűnnek. De szempontunkból ez lényegtelen, mihozzánk az amerikai és a brit kutatások mint *A* szociolingvisztika érkeztek meg. Ráadásul nagyon hamar megérkeztek. (Ekkoriban lényegében naprakészek a magyar nyelvészek ismeretei!) 1973-ban már megjelenik a néhány fontosabb szociolingvisztikai írást is tartalmazó *A nyelvtudomány ma* (szerk. Szépe György) kötet, 1975-ben pedig önálló válogatás lát napvilágot a nemzetközi szociolingvisztika fontosabb kutatóitól (kiegészítve persze az elvtársi szociolingvisztikákkal, de akkor még nem volt világos, hogy a szocialista szociolingvisztikák mire fognak jutni): Pap Mária és Szépe György (vál.): *Társadalom és nyelv (Szociolingvisztikai írások)*.

És nemcsak megismerik/megismerhetik a magyarok a szociolingvisztikát, hanem saját kutatások is kezdődnek: Pap Mária és Pléh Csaba a Bernstein-féle nyelvi hátrány magyarországi vizsgálatába kezd: Pap Mária–Pléh Csaba: *Nyelvhasználat és társadalmi helyzet. (Szociolingvisztikai vizsgálat hatéves fővárosi gyerekek körében)*. Szociológia, 1972/2: 211–34.

Úgy látszik egy pillanatra, hogy esély van rá, hogy a szociolingvisztika naprakészen, világszínvonalon jelenjék meg Magyarországon. De ebből végül semmi se lett. Okai nem teljesen világosak, bizonyos szerepe volt ebben az ekkoriban kibontakozó politikai-ideológiai visszarendeződésnek is, de talán nem annyira, mint amennyire nyugati kutatók gondolták (vö. Harling 1993). Leginkább arról lehetett szó, hogy egyszerűen nem adtak pénzt a kutatásokra⁵, így a kutatók inkább mással foglalkoztak, hisz arra se sok esély látszott, hogy valami hasznos lesz kutatásaik eredményének.

---

⁵ Amúgy teljesen jogos az a felvetés, hogy ideológiai okai vannak a szociolingvisztika mellőzésének. Harling például így ír a szociolingvisztika 1970-es évekbeli visszaszorulásának okairól: „feltételezhetjük, hogy a szociolingvisztika hamarosan azért vált kegyvesztetté, mert rájöttek »az illetékesek«, hogy huzamos művelése a társadalmi megosztottság és egyenlőtlenség folyamatos dokumentálását jelentette volna, ami már politikailag elfogadhatatlannak tartatott” (1993: 111).

Végül nagyjából 10 év szünet után a nyelvtudományi intézetben Kontra Miklós vezetésével intézményesülve is megjelent megint a szociolingvisztika a magyarországi nyelvészetben. Az 1970-es–80-as évekből többeket lehetne említeni, akik valamiféle szociolingvisztikát műveltek, de most nem akarok szociolingvisztika-történetet mesélni. Egyedül Sándor Klárát *KELL* megemlíteni, mert az ő 2002-ig tartó tevékenysége (publikációiban a Sándor 1995-től számítom) az addig lényegében hiányzó szociolingvisztika (társasnyelvészet)-elmélet létrehozása szempontjából meghatározó.⁶

III. És akkor végre a magyarszociolingvisztika feltűnéséről

A magyar kutatók kezdeti tapogatózásából látszott, hogy nem teljesen világos számukra, mi is akar a szociolingvisztika lenni. Ebben a fő bűnös maga a szociolingvisztika volt, amely betegesen irtózott mindig is attól, hogy az *elmélet* szó vele kapcsolatban előkerüljön, ezért szinte napjainkig soha sem határozta meg önmagát.

---

⁶ Az alábbi szövege sokat elárul arról, mire gondolok:

„A *nyelvelmélet* szó sok embernek még mindig a generatív nyelvészet valamely leágazását jelenti — jöllehet a nyelvtudomány, a kognitív tudományok és a nyelvfilozófia régen meghaladta ezt az álláspontot.

A tágabb — és reálisabb — értelmezésben a *nyelvelmélet* azt kutatja, hogy milyen funkciói és milyen sajátosságai vannak az emberi nyelvnek, s főként a nyelvhasználatnak mint az emberi viselkedés egyik legjellemzőbb formájának.

Az én értelmezésemben ezt csak úgy lehet megtenni, ha a nyelvvel kapcsolatos valamennyi szerveződési szintet figyelembe vesszük. A neurológiáit, mert a nyelv egyetlen helyen *van* valójában (fizikailag) jelen, az agyban, így az agy tulajdonságai, mint a feltételt adó szint tulajdonságai, meghatározzák a nyelv lehetséges tulajdonságait is. Figyelembe kell venni a nyelvi rendszer szintjét — ez az a szerveződési szint, amellyel a klasszikus nyelvészeti értelmezésben foglalkoznak. És figyelembe kell venni a nyelvi rendszer *főltötti* szinteket, az elmét, a társas csoportot a maga biologikumával és kultúrájával, valamint a társadalmat. Ezek a szintek kölcsönhatásban vannak a nyelvvel, ezért e felfogás szerint a nyelvészetnek figyelembe kell vennie pszichológiai, etológiai, antropológiai és szociológiai ismereteket is, ha érvényes kijelentéseket akar megfogalmazni a nyelvről.

Mindezt az evolúciós szemlélet (mint tudományfilozófiai elkötelezettség és mint módszertani háttér) fogja össze koherens egésszé, működőképességét pedig a mesterségesintelligencia-kutatás ellenőrzi.

Mivel ez a fajta nyelvvelmélet empirikus adatokon alapul, valódi emberek valódi nyelvi viselkedését vizsgálja, a nyelvész szembesül azokkal a társadalmi gondokkal is, amelyek a nyelvben is leképeződnek, vagy esetleg éppen a nyelvhasználati eltérésekre vezethetők vissza.

A nyelvet használó társadalom viszonya saját nyelveihez, nyelvváltozataihoz a legszembetűnőbben a nyelvi ideológiákban jelenik meg; ezek egyik, nyíltan a politikához kapcsolódó megjelenési tere a nyelvtervezés, rejtetten, de egyértelműen a politikai ideológiák által irányított formája a nyelvművelés. Legalább ennyire érdekes az is, hogy hogyan nyilvánul meg a politikai ideológia a nyelvhasználatban: a nyelvészeti vizsgálat olyan összefüggéseket tud föltárni, amelyek más eszközökkel nehezebben bonthatók ki.

Mint a társas nyelvvelmélettel vizsgálódó nyelvészek legtöbbször, engem is a nyelvész társadalmi felelősségének tudata vezetett el ahhoz, hogy a nyelvi megbélyegzéssel, illetve tágabban értelmezve a nyelvi értékítéletekkel foglalkozzak. A nyelvi értékítéletek típusai, különbségei, hasonlóságai, esetleg univerzális vonásai, kulturális beágyazottsága és rétegzettsége a köznapi nyelvészet (azaz a nem-nyelvészek nyelvvel kapcsolatos vélekedéseinek, tudásformáinak vizsgálata) tanulmányozásával közelíthető meg leginkább.

A nyelvi értékítéletek, a társasnyelvészet általános tanulságai, illetve a kétnyelvségről gyűjtött ismeretek alapján láttam fontosnak, hogy nemzeti romantikától mentesen próbáljam számbavenni a csángók nyelvtervezésének lehetőségeit.

A magyar–török kapcsolatokkal egyetemistaként kezdtem foglalkozni, ekkor és az egyetem elvégzése utáni években mindenekelőtt a honfoglalás előtti török–magyar kapcsolatok foglalkoztattak. Ennek az érdeklődésnek egyik leágazása vezetett el a török eredetű székely rovásíráshoz, s a klasszikusnak mondható témából, a magyar nyelv honfoglalás előtti kölcsönszavainak kérdéséről kézenfekvő volt eljutni a nyelvtani kölcsönzésig — innen pedig egyenes út vezet a kétnyelvűség általános vonatkozásainak vizsgálatához.” (http://mnytud.arts.unideb.hu/tananyag/szociolingvisztika/sk_kutatas.htm)

Az első tapogatózások (az ÁNyT. 8., *Nyelv és társadalom* címen, 1972) ezt a bizonytalanságot tükrözik, ebben a kötetben szépen keverednek a szociolingvisztikai írások, nézőpontok más (rendszerelméleti) szemléletű munkákkal.

Itt talán még nem a magyarnyelvészet belekontárkodásáról van szó, bár a magyarnyelvészet keretein belül kialakuló magyarszociolingvisztika is sajátjának tekinti ezeket a korai írásokat.

A magyarszociolingvisztika létrejötté a magyarnyelvészetből magyarázható, abból, hogy a magyarnyelvészet egy általa soha meg nem ismert, csak a nevéből, neve alapján értelmezett tudományt megpróbált a maga észjárásával értelmezni, és ezt a maga módján értelmezett szociolingvisztikát megpróbálta felhasználni a maga céljaira. (Itt a lényeg az önkényes értelmezésen van. Vagy a butaságon, ha úgy tetszik.)

Mit tekint az anyanyelvészet szociolingvisztikának?

A kérdéskörben teljes a káosz, az anyanyelvészet/magyarnyelvészet nem tudja hová tenni a szociolingvisztikát. Szokásos (korántsem dicsérő jelzőként használom: kumulatív) gyakorlatát követve természetesen be akarja illeszteni száz-egynehány esztendő alatt felhalmozott témakörei közé, mert a magyarnyelvészet úgy gondolja, hogy ha a nyelvről esik szó valahol, akkor az összeilleszthető a saját korábbi tudásával, sőt kötelezően össze is illesztendő. Ez az eljárás biztos sok mindenből származik, de talán elsősorban abból, hogy az anyanyelvészetnek nincs nyelvfogalma, nincs nyelvelmélete, nincs módszertana. Ennek következtében *mindent* egybe akar és *mindent* egybe tud gyúrni, és nem is veszi észre, hogy mikor házasítja a tüzet a vízzel, és mikor a marcipánt a kakival.

A jó anyanyelvsz természetesen nem beszél idegen nyelveket (mert az rongálná egészséges nyelvérzékét), vagy ha igen, akkor nem olvas ezeken a nyelveken nyelvészetet (Demesz szerint káros is lenne csak úgy adoptálgatni az idegen (a magyar nyelv géniuszatól idegen) nyelvészeteket), vagy ha mégis valami nyelvészetet olvas a magyarnyelvsz idegen nyelven vagy anyanyelvén, az olvasottakat úgy értelmezi, ahogy akarja, számára ugyanis nem létezik a tudomány, mint olyan (a tudományos módszer, a nyelvelmélet, nyelvfilozófia, tudományfilozófia stb. számára áltudomány), a tipikus magyarnyelvsznek csak a saját megrögzött mániái vannak, amiket még elsőféléves egyetemista korában (legkésőbb az első szigorlatra készülve) vertek bele. (Vagy még a tanító nénije, aki a kis leendő nyelvművelőnek azzal adott egy életre szóló példát, hogy a „szégyenítsük meg nyilvánosan a tanulót, hogy megtanuljon ügyelni nyelvhelyességi hibájára”-módszer jegyében minden áldott reggel az osztály elé állította azt a kislányt, aki egyszer azt merte mondani: *itten*, és elmondatta vele, hogy *Ottan és itten a magyarban nincsen!*)

1. Mindezen, előző bekezdésem első felében vázolt körülmények között a magyarnyelvsz számára természetes, hogy ő alaptól (plusz pár félinformációból) *elevé tudja* a *szociolingvisztika* szó jelentését és érti a szociolingvisztika lényegét: ez a *szociológia*-ból és a *lingvisztika*-ból van összerakva, ezért ez csak egy interdiszciplína lehet (bár jobb *határtudomány*-nak vagy *kötőjeles nyelvészet*-nek nevezni, mert azt *mindenki érti*). Ez az egyik alapvető kiindulási pont a magyarnyelvészet számára a szociolingvisztika meghatározásakor. És még azok, amik ebből a határtudomány-felfogásból *logikailag* következnek: a szociolingvisz-

tika, ha már a szociológia és a nyelvészet határán billeg (nem is lehet ez rendes tudomány, csak valami divat!), akkor a társadalom és a nyelv összefüggéseit vizsgálja. Ezért ad neki magyar nevet a magyarnyelvész (mert magyar név az kell!), és lesz *társadalmi nyelvészet* a szociolingvisztikából. Csakhogy ez a magyar terminus „igazi leiterjakab, és sokszor fölmerül az emberben a gyanú, hogy sajnós a magyar *szociolingvisztika* terminus is jórészt a leiterjakabbal megegyező jelentésben használatos” (Sándor 1999). A *sociolinguistics socio-* előtagja ugyanis nem ’társadalmi’-t, hanem ’társas’-t jelent, és ez nagyon-nagyon nagy különbség.

2. A magyarnyelvész számára a szociolingvisztika nem lóghat csak úgy a levegőben, mert rendnek kell lenni, hiszen a nyelv az rendszer (ide jöhet egy Saussure-idézet a magyarnyelvész szájából, hogy látszódjon a tájékozottsága). Na most hol lehet a helye a szociolingvisztikának a hangtan–morfológia–szótan–szintagmatan–mondattan–stilisztika–szövegtan hierarchiában? Hát csakis a sor folytatásaként: a szociolingvisztika bizony ilyen módon *a* nyelvészet (= magyarnyelvészet) egyik részterülete, ami azt vizsgálja, hogy hogyan beszélnek a *társadalmilag* meghatározott emberek. (Tessenek megszámolni! A Kiss Jenő-féle szociolingvisztika-meghatározásban kilenc sorban kilencszer fordul elő a *társadalom/társadalmi* szó: Társadalom és nyelvhasználat, 14. oldal, a félkövérrel szedett *szociolingvisztika* szótól számolva.)

3. Igen ám! De hogy lehet ezt vizsgálni? Úgy, ahogy Simonyi óta tudjuk: vannak nyelvváltozatok (naná, hogy egymástól élesen elváló, jól körülhatárolható, és egymással rendszert alkotó, legutóbb már csak többdimenziós ábrákban (<http://mnytud.arts.klte.hu/tananyag/szociolingvisztika/wacha.htm>) „modellezhető” réteg- és csoportnyelvek), és vannak beszélő csoportok, rétegek (munkás–paraszt–értelmiségi stb.). Na ha ezeket összekapcsoljuk, akkor már szociolingvisztikát művelünk. De mivel *egy* társadalmi réteg úgymint csak *egy* nyelvváltozatot használ (a parasztnyelvjárásban beszél, az író irodalmi nyelven), elég is csak a nyelv rétegződését vizsgálni.

A szociolingvisztika tehát a nyelvrétegződését vizsgáló nyelvészeti részterület. De erről a magyarnyelvész már tudja is, hogy nem nagy durranás, elvégre a magyar nyelvészetben (és a magyarnyelvészetben is) évszázados hagyománya van az irodalmi nyelv–köznyelv–népnyelv tagolódás (<http://mnytud.arts.klte.hu/tananyag/szociolingvisztika/harmas.htm>) tárgyalásának, tehát a magyarnyelvészet meg is előzi a szociolingvisztikát, csak hát nyomják Krahácsot!, erről a világ nem akar tudomást venni.

4. Eztán már nem sok terep marad a szerencsétlen „szociolingvisztikának”! Tiszta szerencse, hogy a rendes magyarnyelvész csak a nyelv élete szempontjából kulcsfontosságú irodalmi nyelvvel akar foglalkozni, ennek történetét kutatja, ennek használatát terjeszti stb. (esetleg a tiszta forrás, a nyelvjárások is szóba jöhetnek, ha már 19. századi eleink azokból is merítettek irodalmi nyelvünk kikovácsolásakor — és ha már nem sikerült az 50-es években kiirtani őket, akármennyire is tervezte Deme László)⁷. Így aztán ott van még az a sok hitvány, deviáns nyelvváltozat, a nonsztenderdek sokasága, a szleng meg hasonlók. Ezeknek a vizsgálata automatikusan szociolingvisztikának minősül a magyarnyelvész szemében. Nem baj, ha bármelyik diáknyelv szókincsét a legócskább strukturalista grammatika alapján csoportosítja valaki pl. a szóalkotásmódok szerint, az illető *akkor is* szociolingvisztikát művel.

---

7 A részleteket nincs kedvem lehivatkozni, a „Nyelvművelés és ideológiá”-ban Sándor Klára idézi.

Ez az iménti pontokban felsoroltak szerint felfogott „szociolingvisztika” a magyarszociolingvisztika. Nem más ez, mint továbbkutyult magyarnyelvészet (a magyarnyelvészetre ugyanis, ha nem hangsúlyoztam volna eléggé, akkor álljon itt még egyszer: nagyon jellemző, hogy *bármit* képes összeházasítani, az inkommenzurábilis fogalma számára nem létezik): az történik tehát, hogy a magyarnyelvészetbe belecsempésznek pár — sokszor téves jelentésben használt — szociolingvisztikai szakszót, a tájékozottabbak egy pár grafikont is készítenek publikációikba, írásaik címébe (biztos, ami biztos) beleírják, hogy „*xyz szociolingvisztikai vizsgálata*”, és odaírják még azt is, hogy a 2007. március 4-én a villamoson (jegy: 180 Ft) ülve (és nem állva) egy 12 éves forma leánygyermektől hallották azt a szót, hogy *beájul*, és ezzel már az adatgyűjtésük, -közlésük is szociolingvisztikai. Meg különben is: a magyar nyelvjárásgyűjtés már rég feltalálta a szociolingvisztika módszereit, ezért a magyar nyelvjárásgyűjtés (úgy a 19. sz. első éveitől) nem más, mint a korai szociolingvisztika (bővebben: Sebestyén 1990). (Csak hát, nyomják Krahácsot...)

A magyarszociolingvisztika térhódításáról

A magyarszociolingvisztikát egyes (nem mind!) magyar szakot végzett magyarnyelvészek oktatják, kutatják; művelési helyszínei javarészt a magyar nyelvészeti tanszékek és a magyarnyelvészek konferenciái; hallgatói pedig magyarszakos hallgatók. A magyarszociolingvisztika más helyeken való feltűnése kevéssé valószínű, bár nem kizárt.

A kezdetben (1973: „Szociolingvisztika és anyanyelvi oktatás” konferencia Nyíregyházán, ld. *Magyartanítás* 1974/1: 32–35, anyaga évekkel később jelent meg: Irodalom- és Nyelvtudomány. Bessenyei György Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei. Acta Academiae Paedagogicae Nyíregyháziensis. Tom 9/D. Nyíregyháza, 1982. 105–166) a magyarszociolingvisztika még a szociolingvisztikával keverve jelenik meg: egy szociolingvisztikainak szerveződő konferencián — mivel az anyanyelvi oktatásról volt szó — ott kellett lenniük a nyelvművelőknek is, mert ők ehhez nagyon értenek. A téma fontossága miatt még az idegen⁸ nyelvű előadások sem riasztották el őket. A későbbiekben már igyekeztek elszakadni ettől a zavaró közegtől. Annak a téveszméjüknek megfelelően, hogy a nyelv rétegződése egyenlő a szociolingvisztikával, 1983-ban már egy önálló magyarszociolingvisztikai konferencián adnak nyomatékot, melynek a címe/témája is ez: „A magyar nyelv rétegződése”. (A konferencia anyaga ugyanezen a címen öt évvel később, 1988-ban két vaskos kötetben látott napvilágot).

Mindeközben megindul a magyar szakos egyetemisták magyarszociolingvisztikára történő kiképzése is. Az 1980-as évek elején járunk, a rendszer roskadozik.⁹ Az egyetemi oktatásban reformszelek fújnak: minden marad ugyanúgy, csak más nevet adunk neki. A korszerűség és a

---

⁸ Pedig tudjuk: „Az ellenség mindenütt támad, résen kell lenni minden fronton, az idegenszerűek bármikor elérhetik a szoba-garzonunkat. Teljesen fölöslegesen helyesbítette a T. Miniszterelnök úr apró tárgyi tévedését, hogy tudniillik a bűnelkövetők 80 százaléka külföldi, ez senkit nem érdekel, *úgyis* tudjuk, hogy ami baj, cőresz, vérzivatar zúdul ránk — a Nemzetközi Valutaalaptól a Pizza Huton át Magda Marinkóig —, az csak máshonnan, kívülről jöhet. Mi, magyarok elég jól ellennénk egymással, ha nem jönnének ezek a külföldi idegenek. Akiket viszont szerencsére könnyen felismerhetünk onnan, hogy másképpen hangzik a nevük. Idegenül.” (folytatás itt: <http://delfin.klte.hu/~tkis/mancs02.htm>).

⁹ *Станция Брежневская. Конечная. Переход на Сталинско-Андроповскую линию.* — mondja a moszkvai metró 1983-ban a magyar részképzősök és megfakult emlékeim szerint. De aztán Gorbacsov jön. Amúgy a magyarszociolingvisztika szempontjából tök lényegtelen.

modern nyelvészeti irányzatok jegyében bevezetik a szociolingvisztika oktatást. Az ELTE-n pl. 1984-ben, a KLTE-n az 1985/86. tanévben. (Ez utóbbi helyen a nyelvjárások szeminárium helyébe. Ezen az első debreceni szociolingvisztika szemináriumon magam is résztvettem, jegyzeteimet máig őrzöm — és az igazsághoz hozzátartozik: az itt tanultakat utána több éven keresztül tovább is örökítettem, lassacskán odáig bővítve a tematikát, hogy fejemre rogyott az egész építmény. Ezt az első szociolingvisztikai kurzust önként vettem fel, mivel ekkor már túl voltam a Nyelvjárásaink órán, és érdekelt, hogy mi van helyette, és hogy mi is ez a szociolingvisztika, ugyanis sokan mondták a katonai szlengről írott diákköri dolgozatom kapcsán, hogy az egy szociolingvisztikai dolgozat volt. Gondoltam, utólag legalább utánajárok. A félév így nézett ki: az oktató az első 2-3 órán közölte, hogy a nyelvnek van vízszintes és függőleges rétegződése, meg egyéb rétegződések is vannak, gyorsan el is mondta a saját elképzeléseit. Majd közölte, hogy a továbbiakban a nyelv vízszintes rétegződésével foglalkozunk, és leadta a Nyelvjárásaink óra anyagát...)

Mindehhez a tárgyhoz készült egy egyetemi szöveggyűjtemény is (egységes jegyzet két kötetben 806 oldalon, 103 Ft): Hajdú Mihály: *A magyar nyelv rétegződése, táji tagolódása*. Bp., 1988. A címen túl mást megjegyezni róla nem szükséges; egyébként meg *minden* benne van, mint az egyszeri tökök-mákos rétesben.

Van újabb magyarszociolingvisztikai szöveggyűjtemény is (A. Jászó–Bódi 2002), ehhez a személyes érintettség okán fűznék egy fél mondatot (egyúttal jellemzést erről a „tudományos” közegről): ugyan szerepel benne egy szövegem, de semmi közöm az egészhez, írásomat tudtom és engedélyem nélkül használták fel hozzá. Ez bizonyára jellemző hozzáállás anyanyelvész körökben, mert más magyarnyelvészeti válogatásba (Hangay 2003) is sikerült ugyanilyen módon bekerülnöm, sőt ez utóbbiból azóta se kaptam még egy hitvány példányt se, bár a tőlem beemelt részletről legalább elküldtek egy fénymásolatot, hadd tudjam meg, mit írtam.

Mi is van még?

Egy ekkora sikertörténetet csak az koronázhat meg, ha az intézményesülés és a kodifikáció is megindul. Hálstennek ez is megtörtént: egyrészt került egy nyelvtörténeti tanszék a honban, amelyik nehezen megmagyarázható fordulattal szociolingvisztikainak is mondja magát, illetve megjelent a topikot (<http://seas3.elte.hu/nyelvezforum/viewtopic.php?p=7595#p7595>) elindító *Társadalom és nyelvhasználat* tankönyv is, ami létezésével és tartalmával fényesen igazolja, hogy mindaz, amit idáig leírtam a magyarszociolingvisztikáról, nem is annyira mese.

Kis Tamás

Hivatkozások:

- A. Jászó Anna és Bódi Zoltán szerk. (2002): *Szociolingvisztikai szöveggyűjtemény*. Összeállították az ELTE TFK magyar nyelvtudományi tanszékének tanárai. Bp.
- Bárczi Géza (1974): *Nyelvművelésünk*. Bp.
- Benkő Loránd (1999): *Nemzet és anyanyelve*. Bp.
- Bodrogi Ferenc Máté (2005): „Forrni kell a bornak, ha valaha tiszta akar lenni” (Nyelvművelés volt-e a „nyelv művelése” a nyelvújítás korában). *Magyar Nyelvjárások*, 43: 69–94.
- Deme László (1999): Az anyanyelvészet fogalma és társadalmi feladatai. In: Glatz F. (szerk.), *A magyar nyelv az informatika korában*. Budapest: MTA. 49–56.

- Hangay Zoltán (2003): *Magyar nyelvi szöveggyűjtemény*. Bp.
- Harling, Jeffrey (1993): A kelet-európai szociolingvisztika története és perspektívái. *Magyar Nyelvőr*, 117: 109–112.
- Kontra Miklós (1991): Szükszükölő akadémikus. In: *Emlékkönyv Benkő Loránd hetvenedik születésnapjára*. Szerk. Hajdú M. és Kiss J. Bp. 372–4.
- Kontra Miklós (1994–1995) Ország László életművének néhány tudománytörténeti vonatkozása. *Nyelvtudományi Közlemények*, 94: 201–19.
- Kontra Miklós (2000): Kicenzúráz — A *cenzúra* nem (tört)? In: Saly Noémi szerk.: *Mihály napi köszöntő. Írások Ilia Mihály születésnapjára*. Szeged: Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara. 163–174.
- Kontra Miklós és Saly Noémi szerk. (1998): *Nyelvmentés vagy nyelvárulás?* Szerk. Kontra Miklós és Saly Noémi. Budapest.
- Sándor Klára (kinem): „... ki nem nyelvész: én vagy te?” <http://delfin.klte.hu/~tkis/kinem01.htm>
- Sándor Klára (1995): Az élőnyelvi vizsgálatok és az iskola: kisebbségi kétnyelvűség. *Regio*, 6 (1995)/4: 121–46 = In: Kontra Miklós és Saly Noémi (szerk.): *Nyelvmentés vagy nyelvárulás?* Szerk. Kontra Miklós és Saly Noémi. Budapest, 1998. 368–394 = In: *Nyelv, nyelvi jogok, oktatás*. Szerk. Sándor Klára. Szeged, 2001. 83–110.
- Sándor Klára (1999): A megtalált paradigma. *Magyar Filozófiai Szemle*, 1999/4–5: 595–606.
- Sándor Klára (2001a): Mobiltársadalom és nyelvhasználat: valami új vagy újra a régi? In: Nyíri K. (szerk.): *Mobil információs társadalom*. Budapest: MTA Filozófiai Kutatóintézete. 83–93.
- Sándor Klára (2001b): Nyelvművelés és ideológia. In: Sándor K. (szerk.), *Nyelv, nyelvi jogok, oktatás*. Szeged: JGyF Kiadó. 153–216.
- Sándor Klára (2006): Nyelvtervezés, nyelvpolitika, nyelvművelés. In: Kiefer F. (szerk.): *Magyar nyelv*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 958–995. (Megjelenés előtti verziója).
- Sebestyén Árpád (1990): A szociolingvisztika elemei Csúry Bálint népryelvkutató iskolájában. *Magyar Nyelvjárások*, 28–29 (1990): 47–65 = [Klny.] A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 57. sz. Debrecen.
- Zolnai Béla (1940): *A műkedvelő Purista nyelvi alkata*. Szeged.

* * *

***A fenti fórumbejegyzésen némileg túlnőtt szöveg lelőhelye:* <http://web.unideb.hu/~tkis/sl/szlort.htm>**